

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ: МІЖНАРОДНИЙ МЕТОДИЧНИЙ ДОСВІД

FORMING READING COMPETENCY OF THE STUDENTS: INTERNATIONAL METHODOLOGICAL EXPERIENCE

У статті висвітлено змістові характеристики провідних дефініцій дослідження. Розкрито поняття читацької компетентності учнів, охарактеризовано читання як рецептивний вид мовленнєвої діяльності. Акцентовано увагу на чинній навчальній програмі щодо цілісного сприймання учнями художніх, науково-художніх текстів, їх аналізу, інтерпретації; формуванні умінь висловлювати рефлексивні судження у зв'язку з прочитаним, критично оцінювати інформацію у текстах різних видів та використовувати її для збагачення особистого читацького досвіду. Наголошено, що базовими читацькими пізнавальними процесами, які значною мірою забезпечують сприйняття тексту, є знаходження інформації; формулювання простих висновків на основі інформації; інтерпретування й узагальнення (інтегрування) інформації; аналіз та оцінювання змісту тексту та способів його донесення. Подано приклади тексту для навчального читання мовчки та орієнтовних завдань для учнів 9-го класу, що сприяють формуванню читацької компетентності.

Ключові слова: загальна середня освіта, методика навчання української мови, ключові компетентності, компетентнісний підхід, читацька компетентність, міжнародний методичний досвід.

В статье освещены содержательные характеристики ведущих дефиниций исследования. Раскрыто понятие читательской компетентности учащихся, охарактеризовано чтение как рецептивный вид речевой деятельности. Акцентировано внимание на действующей учебной программе относительно целостного восприятия учащимися художественных, научно-художественных текстов, их анализа, интерпретации; формировании умений выражать рефлексивные суждения в связи с прочитанным, критически оценивать информацию в текстах различных видов и использовать ее для обогащения личного читательского опыта.

Отмечено, что базовыми читательскими познавательными процессами, которые в значительной степени обеспечивают восприятие текста, является нахождение информации; формулировка простых выводов на основе информации, интерпретации и обобщения (интегрирования) информации; анализ и оценка содержания текста и способов его донесения. Даны примеры текста для учебного чтения молча и ориентировочных задач для учащихся 9-го класса, которые способствуют формированию читательской компетентности.

Ключевые слова: общее среднее образование, методика обучения украинскому языку, ключевые компетентности, компетентностный подход, читательская компетентность, международный методический опыт.

The article describes the content characteristics of the leading research definitions. The concept of reader competence of students is disclosed, reading is described as a receptive type of speech activity. The emphasis is placed on the current curriculum on students' holistic perception of artistic, scientific and artistic texts, their analysis, interpretation; the formation of the ability to express reflexive judgments in connection with the reading, critically evaluate the information in texts of different kinds and use it to enrich the personal reading experience. It is emphasized that the basic readers' cognitive processes, which to a large extent ensure the perception of the text, is finding information; formulation of simple conclusions based on information; interpretation and generalization (integration) of information; analysis and evaluation of the content of the text and the ways of its reporting. Examples of text are provided for studying silently and orientational tasks for students of the 9th grade, which contribute to the formation of readership competence.

Key words: general secondary education, methodology of teaching the Ukrainian language, key competences, competence approach, reader competence, international methodological experience.

УДК 373.3/5.016:003-028.31
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-1.05>

Дика Н.М.,

канд. пед. наук, доцент,
завідувач кафедри методики мов та літератури Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Глазова О.П.,

канд. пед. наук, доцент кафедри методики мов та літератури Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Унікальним проектом, який дає змогу оцінити компетентності учня з читання, математики та природничих дисциплін, є PISA, що проводиться під егідою Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР). Саме це дослідження дає можливість з'ясувати, якою мірою 15-річні особистості, які здобувають загальну середню освіту, володіють необхідними у житті суспільства компетентностями, зокрема читацькою компетентністю. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно зосереджене на реалізації здобутих учнями знань і набутих умінь у реальних життєвих ситуаціях. Цей аспект відображає реальні зміни у шкільному навчанні, що спричинює онов-

лення навчальних програм і не може не вплинути на методику формування читацької компетентності учнів закладів загальної середньої освіти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні дослідження вчених доводять, що читання – важливий компонент різнобічного розвитку особистості учня. Читання об'єднує дві групи умінь: ті, що пов'язані з відтворенням звукової форми слова, та ті, що ґрунтуються на виявленні та усвідомленні смислової інформації (розуміння, виразність читання). Питання розвитку свідомого читання розробляли такі дослідники: Н. Бібік, М. Вашуленко, Н. Волошина, І. Гудзик, В. Зайцев, В. Едігей, К. Пономарьова, О. Савченко, Н. Скрипченко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, І. Федоренко та ін. Нині зміст поняття «читацька

компетентність» змінюється, що спричинено зростанням обсягів і різноманітності змісту й форми писемних текстів, використання яких у XXI столітті є нагальною потребою. З цієї причини «освіта в галузі читання зазнає в наш час суттєвого переосмислення: якщо ще донедавна її метою було передусім накопичення та засвоєння інформації, то нині йдеться про формування здатності особи працювати з будь-якими видами інформації, розуміти, належно осмислювати, оцінювати її та застосовувати відповідно до все більш ускладнюваних особистих і суспільних потреб» [11].

За європейською Рамкою ключових компетентностей для навчання впродовж життя саме вміння читати з розумінням зафіксовано чинним Законом України «Про освіту» як наскрізне вміння, що ще раз підтверджує зміну поглядів на читання в сучасній вітчизняній парадигмі освіти [12].

Відповідно до Концепції Нової української школи запроваджено новий Державний стандарт початкової освіти 2018 р., який визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання з урахуванням компетентнісного підходу, в основу якого покладено ключові компетентності, серед яких дві взаємопов'язані – володіння рідною та іноземними мовами, передусім передбачають здатність особи бути вправним читачем [12].

Теорію читацької компетентності, зміст і методику її формування обґрунтовано в працях українських науковців Н. Бібік, М. Вашуленко, В. Мартиненко, О. Савченко, А. Фасолі, Н. Чепелевої, Т. Яценко та ін.

Мета статті – ознайомлення вчителів-словесників із вимогами європейського суспільства щодо рівнів сформованості читацької компетентності учнів; досвідом зарубіжних країн щодо її формування та способів перевірки, що є нагальною потребою часу.

Виклад основного матеріалу. Компетентний читач – особа, яка вдається до когнітивних читацьких процесів, навичок і стратегій із метою знайти інформацію й досягти її розуміння, а також критично оцінити актуальність і достовірність цієї інформації [11].

На розвиток читацької компетентності традиційно акцентована увага в початковій школі. Чинна навчальна програма зорієнтована на «цілісне сприймання учнями художніх, науково-художніх текстів, їх аналіз, інтерпретацію; формування умінь висловлювати рефлексивні судження у зв'язку з прочитаним, критично оцінювати інформацію в текстах різних видів та використовувати її для збагачення особистого читацького досвіду» [6]. Особливо актуальною є з цього погляду змістова лінія «Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою».

У пояснювальній записці до чинної програми «Українська мова для загальноосвітніх навчальних

закладів. 5–9 класи» серед можливостей предмета «Українська мова» у формуванні ключових компетентностей названо вміння «читати, використовуючи різні види читання (ознайомлювальне, вибіркове, вивчальне та ін.)»; «користуватися різними джерелами довідкової інформації (словниками, енциклопедіями, онлайн-ресурсами)»; «усвідомлення потреби вчитися з метою самовдосконалення й самореалізації» [9].

Читання, як і аудіювання, є рецептивним видом мовленнєвої діяльності. У процесі зорового сприйняття висловлення реципієнт (читач) опрацьовує надруковані (записані) висловлення. Серед цілей читання ще донедавна називали такі:

- загальне ознайомлення;
- отримання конкретної інформації (опрацювання довідкової літератури);
- вивчення необхідних або корисних інструкцій для їх подальшого застосування;
- задоволення.

Як зазначає В. Мартиненко, читацька компетентність як складне багатокомпонентне особистісне утворення «є базовою складовою частиною комунікативної і пізнавальної компетентностей і передбачає оволодіння учнями сукупністю знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень, які дають змогу учневі <...> самостійно працювати з різними видами письмових текстів – їх читати, розуміти, знаходити в них потрібну інформацію, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати, застосовувати її для вирішення навчально-пізнавальних завдань, у життєвому досвіді, у стандартних і нових ситуаціях. Набутий читацький досвід забезпечує готовність і здатність школярів до подальшого навчання, пізнання, саморозвитку» [3, с. 145–146].

Структура та зміст читацької компетентності учнів (за В. Мартиненко) стисло показана в таблиці 1:

Науковці дійшли висновку, що базовими читацькими пізнавальними процесами, які значною мірою забезпечують сприйняття тексту в його формальній, смислової, інтенційній дискретності й водночас цілісності, є такі:

- знаходження інформації, поданої в явному вигляді, безпосередньо або опосередковано;
- формулювання простих висновків на основі інформації, поданої в тексті як явно, так і латентно;
- інтерпретування й узагальнення (інтегрування) інформації;
- аналіз та оцінювання змісту тексту та способів його донесення, а саме мовних особливостей та структури тексту [12].

Процедуру проведення міжнародного дослідження PISA побудовано в такий спосіб. Упродовж однієї години учні проходять тестування з *читацької грамотності*, впродовж ще однієї – з котроїсь із інших галузей (математичної або природничо-наукової).

Таблиця 1

Компоненти читацької компетентності	Характеристика змісту компонентів читацької компетентності
Мотиваційний	потреби, мотиви, які спонукають до читання і з допомогою яких учень задовольняє пізнавальні інтереси, усвідомлює морально-етичні цінності, культуру людських взаємин; розуміє роль читання для безперервного поповнення знань, успішного навчання.
Когнітивний	система знань, уявлень, які учень застосовує під час смислового і структурного аналізу текстів різних видів, самостійного орієнтування у їх змісті, пошуку й використанні потрібної інформації.
Операційно-діяльнісний	компетентнісно зорієнтовані загальнопредметні та предметні вміння, навички, способи діяльності, оволодіння якими забезпечує досягнення учнями таких навчальних результатів, як: оволодіння різними видами читання, застосування їх відповідно до мети читання; розрізнення видів текстів (художній, науковий та ін.), самостійне орієнтування в логічній структурі текстів різних видів; застосування найпростіших прийомів їх аналізу, встановлення взаємозв'язків між подіями, явищами, фактами і т. ін.; визначення теми й основної думки тексту; формулювання з опорою на прочитане висновків, аргументування їх.
Рефлексивний	розвиток компонентів ціннісно-смислової та емоційно-вольової сфер особистості учня: усвідомлення й оцінку ним результатів своєї читацької діяльності; оцінювальні судження, ставлення до змісту прочитаного.

Читацьку грамотність організатори дослідження визначають як: «здатність особи до широкого розуміння тексту, пошуку нової інформації, її відтворення та використання, інтерпретації змісту й формулювання власних умовиводів, осмислення й оцінювання змісту та форми тексту а також зацікавленість читанням з метою підвищення рівня знань, досягнення особистісних цілей, розвитку власного потенціалу й активної участі в житті суспільства» [11].

Учасникові тестування надається *стимул* (текст або уривок із тексту, який презентує реальну життєву ситуацію або розкриває зміст певної проблеми) та декілька *тестових запитань* до цього стимулу. Використовують два типи тестових завдань:

- тестові завдання на вибір однієї правильної відповіді з-поміж чотирьох запропонованих варіантів;
- тестові завдання на надання короткої або розгорнутої відповіді [11].

Наведемо приклади тексту для навчального читання мовчки та орієнтовних завдань до нього для учнів 9 класу, що сприяють формуванню читацької компетентності.

Гумор як складник культури спілкування

Особливим проявом культури спілкування є гумор – психологічна реакція на недосконалість або суперечливість певного явища, доброзичливо-глузливе ставлення до чого-небудь, веселе осміювання вад людського характеру.

Термін «гумор» традиційно ототожнюють зі словом комічне (грец. *komikos* – веселий, смішний) – веселим осміюванням нелогічних явищ чи подій. Комічними можуть здаватися необґрунтовані домагання людини, її чванькуватість, а також спроби визнати потворне прекрасним, жалюгідне – величним, аморальне – порядним тощо.

Об'єктом для сміху є людські помилки, пережитки, забобони.

Гумор є невід'ємним складником сміхової культури суспільства, яка має певну національну специфіку. Так, у французькій культурі гумору важливу роль відіграє мистецтво каламбуру (франц. *calmbour* – гра слів), засноване на багатозначності слів або омонімії. Ознаками британського гумору є стриманість і незлобливість. Особливість українського народного гумору полягає в поєднанні незлобливого жарту з удаваною простакуватістю.

Особливу роль відіграє гумор в американській культурі. Особа, не здатна дотепно жартувати, вважають фахівці, навряд чи досягне вершин у будь-якій сфері діяльності. У Японії особливою популярністю користуються школи дотепності, які відвідують державні службовці, бізнесмени, поліцейські і навіть буддійські монахи. На переконання японців, гумор є одним зі знарядь праці, яке можна успішно застосовувати на практиці.

Сприймаючи комічне, людина отримує естетичну насолоду, особистісно підноситься над предметом осміювання.

Проте сутність культури гумору полягає в утворенні такого комічного смислу, який не ображає людину, не принижує її гідність, створює умови для обопільного емоційного задоволення від сприйняття комічного. Культура гумору вимагає нестандартного мислення, інтелектуальної напруги. Дотепний жарт не допускає висміювання людини, тому важливо вміти відрізнити добродушний жарт від уїдливого насмішки. Необхідними якостями для такого розрізнення є внутрішнє почуття міри, тактовність, повага до людей.

Тим, хто дбає про розвиток почуття гумору, фахівці дають такі поради:

- намагайтеся розгледіти веселе та смішне у будь-якому явищі;

Тестове завдання	Якому когнітивному читацькому процесові відповідає
<p>1. Термін «гумор» традиційно ототожнюють зі словом</p> <p>а) незвичне б) публічне в) <u>комічне</u> г) динамічне</p> <p>2. Каламбур є важливим складником сміхової культури</p> <p>а) американців б) французів в) британців г) японців (Завдання на вибір однієї правильної відповіді).</p>	<p>1. Знаходження інформації в тексті є базовою когнітивною операцією. Йдеться про здатність читача орієнтуватися в тексті, знаходити потрібні відомості (про місце, час, факт, дію, послідовність подій, вчинок, причину, мету, деталь, ознаку, характеристику, оцінку, ставлення, певні мовні засоби тощо), за потреби перечитувати відповідні фрагменти. Здійснювати пошук потрібної інформації читач може й у нетекстових елементах (рисунок, таблицях, графіках, діаграмах).</p>
<p>3. Чому жартівникові необхідні такі якості, як внутрішнє почуття міри, тактовність, повага до людей? Знайди відповідь у тексті, запиши її.</p> <p>(Завдання на надання короткої відповіді).</p>	<p>2. Формулювання простих висновків.</p> <p>Цей процес передбачає здатність читача розуміти, «домислювати» причиннові зв'язки, які невиразно сформульовані, а то й відсутні в тексті (між діями, подіями, вчинками тощо). Наслідком такої читацької діяльності є зроблені ним прості висновки про очевидну причину певної дії чи події, її закономірний наслідок, про мету певних дій тощо.</p>
<p>4. Три головні ознаки дотепного жарту –</p> <p>а) лаконічність, заразливність, агресивність б) несподіваність, влучність, невимушеність в) безпосередність, зверхність, передражнювання г) банальність, спонтанність, ситуативність</p> <p>(Завдання на вибір однієї правильної відповіді).</p> <p>5. Що може видаватися людям комічним, бути об'єктом для висміювання? Відповідь запиши.</p> <p>(Завдання на надання розгорнутої відповіді).</p>	<p>3. Інтерпретація та узагальнення (інтегрування) інформації</p> <p>Інтерпретування та інтегрування текстової інформації – складні когнітивні операції, в результаті здійснення яких читач здійснює своєрідне «відгадування» авторського задуму, авторського бачення ситуації, яке той представив у тексті. Для цього читач має враховувати факти, судження, почуття, характеристики, про які в тексті повідомляється розрізнено, установити між цими даними логічні зв'язки, розкривши в такий спосіб як очевидний, так і прихований зміст тексту (підтекст). Узагальнення інформації передбачає передусім опрацювання та відбір даних, з'ясування зв'язку між ними, визначення залежності, значущості тощо.</p>
<p>6. Якою мірою корисна порада жартівникові сміятися з людських вчинків, але в жодному разі не висміювати людей, які ці вчинки здійснили? Свої думки щодо суті і переконливості поради виклади письмово.</p> <p>(Завдання на надання розгорнутої відповіді).</p>	<p>4. Аналіз та оцінювання форми та змісту тексту</p> <p>Аналітична й оцінювальна діяльність читача є найскладнішим видом когнітивних процесів, адже фактично він має прорефлексувати всю подану в тексті інформацію, інтерпретувати її, зробити обґрунтовані висновки, оцінити логічність, достовірність, переконливість викладених думок та їх мовного оформлення. Для успішної реалізації оцінювальної діяльності важливим є залучення фонових знань та особистого досвіду.</p>

– смійтеся з людських вчинків, але не з людей, які ці вчинки здійснили;

– смійтеся з себе, оцінюючи себе об'єктивно, але без самоприниження;

– смішіть людей: даруючи їм радість, ви відчуватимете особливе задоволення (за І. Сайтарли).

Когнітивний компонент читацької компетентності реалізується в однойменному читацькому процесі, результатом якого є формування певних умінь, навичок, ціннісних ставлень (табл. 2).

Висновки. Слід зазначити, що чинні навчальні програми з української мови для учнів 5–9 та 10–11 класів не передбачають виділення на читання мовчки окремих годин, оскільки ці види роботи передбачено на кожному уроці. З урахуванням досвіду європейських країн щодо формування

та перевірки рівня сформованості читацької компетентності такі години, певно, слід виділити. Необхідно передбачити учбовий час для навчального та контрольного читання мовчки, а також вивчити й запровадити методику опрацювання тексту, що вміщує такі графічні засоби передавання інформації, як таблиці, схеми, графіки, діаграми, карти тощо.

Одержані результати дослідження слугуватимуть цінним джерелом інформації для широкого кола освітян, науковців, громадськості, батьків та учнів. Україна має змогу запозичити досвід країн, які активно використовують результати дослідження для вивчення чинників, що впливають на якість освіти та визначають суть реформувань в освітній галузі на основі реальних даних про навчальні досягнення учнів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вакуленко Т., Ломакович С. PISA 2018: Що отримує Україна? URL: <http://education-ua.org/ua/porivnyalna-pedagogika/818-pisa-2018-shcho-otrimaе-ukrajina> (дата звернення: 10.05.2019).
2. Звіт про результати першого циклу загальнодержавного моніторингового дослідження якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти». 2018 р. Частина III. Читання. Український центр оцінювання якості освіти. Київ. 2019. 252 с.
3. Мартиненко В.О. Структура і зміст читацької компетентності молодших школярів. Збірник наукових праць : *Педагогічна освіта: теорія і практика*. Вип. XV. Кам'янець-Подільський. 2013. С. 145–151.
4. Наказ МОН України «Про затвердження Положення про національний контактний пункт Рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» № 1469. (2016, 08 грудня) URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/ukrajini-mon/nakaz-vid-08122016-1469-pro-zatverdjennya-2016-47461.html> (дата звернення: 11.05.2019).
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf1>. (дата звернення: 09.05.2019).
6. Початкова школа. Методичні рекомендації для вчителів на 2018/19 рік. URL: <https://osvita.ua/school/materials/metod-rekom/61559/> (дата звернення: 10.05.2019).
7. Рамкова програма ЄС щодо оновлених ключових компетентностей (затверджена 17 січня 2018 року). URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53> (дата звернення: 09.05.2019).
8. Сайтарли І.А. Культура міжособистісних стосунків : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2007.
9. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 5–9 класи. *Дивослово*. 2017. № 7–8.
10. Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 10–11 класи. *Дивослово*. 2017. № 7–8.
11. PISA. Програма міжнародного оцінювання учнів: Інформаційні матеріали. / Укладачі Вакуленко Т., Ломакович С. Київ. 2016.
12. PISA: читацька грамотність / Уклад. Т.С. Вакуленко, С.В. Ломакович, В.М. Терещенко. Київ, 2017. URL: http://pisa.testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2018/01/PISA_Reading.pdf (дата звернення: 11.05.2019).